

* ستونٹ کور

** ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان

*** پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

گورو گرنتھ صاحب وچ براہمان عربی، فارسی شبد اولی دا اجوکا چتر

Abstract:

Many languages exist in literary history of Indus valley. These languages not only led to divide the region but also discriminated the common people. According to many historians, words of Arabic and Persian became in use during the sixth and seventh century in India whereas in twelfth century their compositions are found at large as most of the legendary and classical poets of Punjabi are found in this period. In fourteenth and fifteenth century usage of Arabic and Persian words were compulsory for education. That is why, the founder of Sikh religion, Sri Guru Nanak Sahib, in addition to getting knowledge of other religions learned Arabic and Persian languages from Moulvi Qutub-ud-Din who was the teacher of time. After that Guru Nanak Sahib travelled (Udaasi) in all the four directions and utilized other languages in his religious scripts of Punjabi Poetry. The remaining Gurus, Bhagats, Bhutts and Gurusikhs also followed this ritual and used Arabic and Persian words accordingly in obedience of their guardians. Where there is teaching of Arabic and Persian, the history and civilization has also been described in a nice way. It is necessary to mention here that no work has since been done on Guru Grenth in any University of Pakistan, and due to lack of knowledge of

Arabic and Persian in India at this time, the work on glossaries of Guru Nanak Sahib is found in a very beginning stage. At the end of this theses it has been my utmost wish that there should not remain any grievance about Arabic and Persian words used by Guru Nanak Sahib so as to provide full knowledge to the coming generations.

Keywords: Languages, Literary History, Indus Valley, Legendary, Classical Poets, Guru Nanak, Sikh Religion, Moulvi Qutub-ud-Din, Arabic, Persian.

برصغیر پاک و ہند اپنیاں زبانیں دے سپہن لئی جانیا جاندا اے۔ ایتھے کئی کھیتراں وچ وکھو وکھریاں زبانیں پرچلت رہیاں۔ سنسکرت تے پالی زبان دا مہان ادبی زبان دے رتبے وچھوں لے سمے تیکر بول بالا رہیا۔ ایسے پاروں ہندوستان دیاں کئی زبانیں دی ترقی وچ سنسکرت دی ڈونگھی چھاپ اے دھارمک روایت تے علاقائی سمیاں نوں پار کر کے عام لوکاں نوں اک دوجے نال جوڑن لئی صوفی فقیراں، سادھ سنتاں، بھگتاں، ناتھ جوگیاں تے گوروں نے ڈھیر بھومکاں نبھائی۔ ہندوستان وچ اسلام تے عرباں دی آمد نال عربی زبان نوں ایتھے آون دا موقع مل گیا پر ایس دا ورتاوا اسلامی ویدیا نال سمبندھت مکاتب تے مدرسیاں دی چوکھنڈی تک محدود ہی سی۔

صوفیاں تے فقیراں ولوں عام لوکاں نال اوہناں دی زبان وچ رشتہ جوڑن پاروں عام لوکاں اسلامی تعلیمات توں ودھیر متاثر ہوئی۔ خاص کر شودر تے نیویں ذات دے لوک جیہناں نوں سماج وچ اوہ مقام نہیں مل رہیا سی۔ اسلام وچ برابری نال رہن سپہن پاروں عام لوکاں نوں عربی زبان دی بھرپور جانکاری ملی۔ تخت تے براجمان حاکم عربی توں ودھ فارسی نوں دربار وچ تھاں دیندے رہے۔ اوہناں موجب فارسی وچ عزت مان خاص بندیاں لئی عربی زبان توں ودھ کے اے۔ مشرقی زبانیں دے ماہر ڈاکٹر امرونت سنگھ ہوراں اس نوں اس پرکار بیان کیتا:

”ترک تے مغل سامراج دی ستھاپنا ہو جان نال مغل حاکم تے ایس نال سمبندھت ایرانی مول دے شاہی امیراں تے جاگیرداراں نے بھارت وچ فارسی بھاشا دی اجیہی سرپرستی کیتی کہ ایہ مغل دربار تے پر بندھکی عملے دی زبان بن گئی۔“ (1)

ایس طرحاں فارسی لپی ڈھیر چرتک بھارتی اتہاس، وسوں تے شاعری وچ مول روپ وچ نہ صرف موجود رہی سگوں ایس دی سرپرستی وی ہوئی و دیاشیاں واسیاں عام لوکائی دی بولیاں نوں مندا آکھ کے اُس نال متریا جیہا سلوک کردے۔ پر عربی زبان تے ادب اپنے وصال روپ وچ ہون کارن فارسی توں گھٹ نہ رہیا۔ پنجاب دی دھرتی، ماں بولی تے وسوں وچ عربی فارسی ہر تھاں اتہاس دے پنے تے اکٹھے موجود رہے۔ ہر نام سنگھ شان ایس نوں وسوں دا حصہ مندے ہوئے لکھدے ہن:

”جدوں بھارت اُتے ودیشی مسلمان راج کر رہے سن جیہناں دی دھار مک بولی عربی اتے سرکاری ساہت تے سمھیا چارک بولی فارسی سی۔ ایس لئی اوہناں دے دھرم، کرم، راج، سماج، ساہت وچ سمھیا چارک آدے کجھ خاص شہداں دا پنجابی دی لوک بولی دا حصہ بن جانا اک سبھاوک گل سی۔“ (2)

گیارہویں، بارہویں صدی وچ مغربی بھارت وچ ترکاں دے راج سنبھالن مگروں فارسی زبان شروع تے ہو گئی پر ایس دا اصل پرچار دلی دی سلطنت بن نال ہی ہو یا۔ اتہاس گواہ اے کہ دلی دی ریاست وچ حاکماں نال سمبندھت اُچ عہدیاں تے براجمان ترک امیراں توں اڈ صوفی پیراں نے وی ہندوستان وچ فارسی زبان کھلارن وچ کردار نبھایا۔ مغلاں دے آون نال ایرانی امیراں تے ایرانی پرواسیاں نے ہندوستان وچ فارسی زبان دی اچھی سرپرستی کیتی کہ فارسی مغل دربار دی زبان بن گئی۔ پنجاب وچ فارسی دی سرداری 1844ء تیکر انگریزاں دے پنجاب اُتے قبضے ہون توں پہلاں قائم رہی۔ لمے سہ تیک فارسی زبان وِواناں، اتہاسکاراں، کویاں لئی مانتا دی زبان رہی۔

پراتن پنجاب جغرافیائی طور تے ہندوستان مغرب ایران دے گوانڈھ وچ سی۔ ایسے پاروں زبان ادب تے سمھیا چارک اُتے فارسی دا اثر ڈھیر دسدا اے۔ نتیجے وچ پنجابی وچ عربی، فارسی دے لفظاں دی ڈھیر بھر مار اے۔ لگ بھگ دس گیارھاں صدیاں توں زیادہ پنجابی نال عربی فارسی دی سانجھ رہی اے تے کجھ شہداں وچ ہن وی اے۔ پنجابی دے مڈھلے مسلمان صوفیاں دیاں کوتاواں، رچناواں دے پڑھن توں سونہہ ملدی اے کہ اوہناں اپنے وچاراں دے پڑگٹاواں لئی قلمی روپ وچ پنجابی نوں ورتیا۔ ایس عمل راہیں فارسی، عربی دا ڈھیر شبد بھنڈار جیہڑا زیادہ تر اسلام، مسلم شرع، اسلامی تصوف دے عنواناں نال سمبندھت سی۔ فطری طور تے

پنجابی زبان وچ رچ گیا ایس دی سب توں پہلاں نشاندہی بابا فرید جی دی بانی توں دسوی اے
جو گورو گرنتھ صاحب وچ براجمان اے، اُس وچ اک شلوک ایس پرکار ہے:

اُٹھ فریدا وضو ساج صبح نماج گُجار

جو سر سائیں نہ نیوے سو سر کپ اُتار (3)

گورو نانک نے جد شبدنوں گورو روپ دے کے بھگتاں دی بانی نوں اکٹھا کیتا بابا
فرید تے ہو رہگت جیہڑے ہندوستان دیاں وکھ وکھ تھاواں توں سچ دا پیغام دیندے رہے۔ گورو
ارجن نے سکھ گورو صاحبان دی بانی دے نال نال گورو گرنتھ صاحب وچ وکھو وکھ بھگتاں دی بانی
نوں وی ستکار دتا۔ انج سری گورو گرنتھ صاحب مذہب تے ملت دیاں حد بندیں توں ٹپ کے
انسانی نسل دے شبد گورو بن گئے۔ گورو گرنتھ صاحب وچ بابا فرید جی دی بانی تن تھاواں تے
ملدی اے۔ راگ آسا وچ دوشبدا راگ سوہی وچ دوشبدا تے شلوکاں وچ 112 شبد۔

پنجاب دے مہان صوفی درویش بھگت فرید جی دے سمکالی بھگت جے دیو جی سن۔ اوہ
ذات دے برہمن سن غریب ہون دے نال نال آپ کول سیانپ سی۔ ایس واسطے بھگت جے دیو
جی نوں پاٹھ شالا وچ بنگالی تے سنسکرت پڑھن واسطے بھیج دتا۔ یارہویں صدی وچ بنگال وچ ہندو
راج سی۔ سنسکرت عام پڑھائی جاندی سی۔ سنسکرت پڑھن دے نال آپ راگ وی سکھدے
رہے۔ کرشن جی دی اتھاہ دی بھگتی وچ لین ہون کارن جیہڑی رنگت ایہناں تے چڑھی رہندی سی
اُس نے بھگت جی توں اُچ پائے دی کوتا لکھوائی جس پاروں کجھ دیر بنگال دے راجا کچھمن سین
دے راج کوی تے پیچ رتنا وچوں مڈھلے رتن دی اُپادھی نال براجمان رہے۔ عمر دے آخری حصے
وچ بزرگی تے کمزوری کارن گنگا وچ اشان کرن جان جو گئے نہیں رہے پر ہڑاؤن کارن گنگا نے
بھگت دے پیار وچ اجیہا اچھالا کھاہدا کہ ایہناں دے گھر کول آ کے وگن لگ پئی۔ ایہ قدرت دا
اپنے بھگتاں نال پیار اتھاہ داسی کہ گنگا اوہناں کول ہڑدے روپ وچ چلن لگ پئی۔ بھگت جے
دیو جی نے گورو گرنتھ صاحب وچ براجمان اپنے سنسکرت دے اشلوکاں اندر فارسی دے اکھروی
ورتے نیں، جیویں بھگت جی دا فرمان اے:

ہر بھگت نج مہکیولا رد کر منا بچسا

جو گین رکن جگن رکن دانین رکن تپسا (4)

ایہ شبد سنسکرت وچ لکھیا گیا اے ایس وچ تپسا دا اکھرورتیا گیا اے جس دے ارتھ تپسا
کرن دے نیں۔ ایہ شبد جے دیو جی دا گُجری راگ وچ براجمان اے۔ ایس شبد وچ بھگت جی

پر ماتماں دی اوستت کردے ہن کہ اوہ پر ماتما سب توں اُچی ہستی اے۔ سب وچ ویا پک اے اُس ورگا ہو کوئی نہیں۔ بارھویں تیرھویں صدی دے مہان پنجابی کلاسیکی شاعراں وچوں بھگت نام دیو جی سن۔ اوہناں دی بانی وی گورو گرنٹھ صاحب وچ براجمان اے۔ جیہدے وچ عربی فارسی شہداولی ایس پرکار بیان کیتی گئی اے:

میں اندھلے کیہ ٹیک تیرا نام گھند کارا
میں غریب میں مسکین تیرا نام ہے ادھارا۔ ا۔ رہاؤ
کریمیاں رحیمیاں اللہ توں غنی
حاجرا حجو ر (حضور) در پس توں منی۔۔۔ ا۔۔ (5)

سری گورو گرنٹھ صاحب وچ بھگت نام دیو جی اتے بھگت رویداس جی ورگے نیویاں جاتاں وچ جنم لین والے مہان پُرشاں نوں وی ستکار تے مان پراپت ہو یا ساڈھے ست سو سال پہلاں دے سسے عام لوکاں دیاں نظراں وچ بھاوے بھگت نام دیو جی شودر جاتی نال سمبندھت چھپے سن اُج جاتیاں دے پُجاریاں نے بھگت نام دیو جی نوں مندرتوں باہر کڈھ دتا۔ بھگت جی دی بانی دامنکھ اُپدیش اکال پُرکھ تے اُس دی رچنا نال پیار کرنا اے۔ بھگت نام دیو جی دا فرمان اے کہ میں انھا ہاں بس تیرا نام ای میرا آسرا اے۔ میں غریب تے میں مسکین ہاں میرے واسطے تیرا نام ای اے توں میرے اندر تے سامنے حاضر ناظر اے۔ توں دریا داتا اے توں ہی مالدار ایں۔ نام دے رب توں بخشہا ریں۔ ساڈھے ست سو سال پہلاں وی بھگت نام دیو جی دے عربی فارسی شہداولی توں سونہرے ملدی اے کہ اُس ویلے عربی فارسی عام لوکاں دی زبان سی۔ ہندوستان وچ میدانی رستہ ہون کر کے بولی دی وجہ پاروں بہت متاثر ہو یا۔ کھوج کاراں وودواناں دی رائے موجب لسانی نظریے پاروں سندھی تے پنجابی زبانیں فارسی تے عربی توں کافی پر بھارت ہن۔ ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل نے ایس گل نوں ایس پرکار بیان کیتا اے:

”جویں پنجاب توں پرلے اُتر پوربی تے دکن بھارت ول جانڈے آں
تاں فارسی تے عربی دی لفظالی اُتے دیاں زبانیں وچ گھٹدی جاندی
اے۔ ایس وچ کوئی وی وڈی گل نہیں کہ پنجابی زبان دی لفظالی دے زمان
وچ عربی، فارسی دا چوکھا یوگدان اے۔ سکھ گورو صاحبان نے اپنی بانی عام
لوکاں دی بول چال دی زبان پنجابی وچ رچی اے۔“ (6)

صاحب گورو گرنٹھ صاحب انسانی نسل دے شہد روپ گورو ہن۔ ایس شہد گورو وچ 36

مہا پُرشاں دی الہی بانی اے۔ ایہناں 36 مہاں پُرشاں وچوں 6 سکھ گورو صاحبان ہن۔ 15 بھگت ورش دے دکھ دکھ کھیتراں وچوں 12 ویں صدی توں لے کے 16 ویں صدی تک وچرے بھگت ہن جیہناں وچ ہندو وی ہن، مسلمان وی ہن، اُچیاں جاتاں والے وی ہن تے نیویاں جاتیاں تے نکے نکے کاروبار کرن والے وی ایہناں بھگتاں وچوں کسے دی بولی ہندی، کسے دی برج بھاشا، مراٹھی، ٹھیکھ پنجاہی جاں سنت جاں صوفی بولی اے اوہناں توں اڈ چار گورو گھر دے بھگت شردھالو ہن اتے 11 بھٹ ہن۔ سارے پر بھو پریمیاں دی بانی سکھ دھرم دے پہلے گورو سری گورو نانک صاحب دے سسے توں اکٹھا کرن دا سلسلہ چلیا۔ گورو نانک صاحب نے اپنے جیون وچ لگ بھگ 33 ہزار میل دا سفر کر کے اُس سسے دے سماج نوں اکال پرکھ دی سوچی کروائی تے دھرم دا صحیح معنیاں نال جانو کروایا۔ 4 اُداسیاں دوران اوہ سادھواں، سنتاں، بھگتاں نال ملے تے ہر کھیتر وچ کرانتی کاری سوچ دا وادھا کیتا۔ ایس طرح شبد گورو، سری گورو گرنتھ صاحب دی سرچنا دا عمل اوہناں ولوں ارنجھ ہو یا۔ اوہناں دا عقیدہ جگ دے انساناں نوں ودیا تے شبد گورو نال جوڑن داسی کہ لوکائی وہماں بھرماں وچوں نکل کے اک رب دی بھگتی وچ جڑ سکے جیہڑا ساریاں دا پالنہارا اے۔ اوہناں نے سادھاں تے سداں نوں آکھ دتا کہ اوہناں دا گورو کیول تے کیول ”شبد“ اے۔ اپنے جوتی موت سماون سسے اوہناں نے دوسرے گورو سری گورو انگد جی نوں اوہ پوتھی دتی جس وچ اوہناں دی اپنی تے کئی بھگتاں سنتاں دی بانی سی۔ گورو انگد جی اتے گورو امر داس جی نے وی جو بانی رچی اوہ وی ایس پوتھی وچ اکٹھی کر دتی تے ایس بانی دا گائین ہون لگا۔ گورو رام داس جی اتے گورو جی ارجن صاحب دے سسے تک ایس بانی دی بہت مہانتا پراپت ہون لگ پئی۔ گورو ارجن صاحب جی نے اپنے جیون وچ جیہڑی بانی رچی، اُس دے 2218 شبد سن۔ آد گرنتھ وچ 5 گورو صاحبان دی بانی شامل سی پر گورو گوبند سنگھ جی ولوں پورن گرنتھ وچ گورو تیغ بہادر صاحب دی بانی دی رلت جان کارن کل 6 گورو صاحبان دی بانی درج ہو گئی۔ پہلے گرنتھ وچ 30 راگاں وچ بانی سی پر پورن گرنتھ وچ 31 وچ بانی نوں اُچارن کیتا گیا انج راگاں دی گنتی 31 ہو گئی۔ گورو گوبند سنگھ جی نے جوتی جوت سماون توں پہلاں ندیڑ ویکھے، 7- اکتوبر 1708ء نوں متھا ٹیک کے اپنی گورو گدی پردھان کیتی۔ سکھ دھرم گرنتھ وچ چھ گورو صاحبان توں اڈ مدھ کال دے بھگتاں، صوفیاں تے گورو دربار نال سمبندھت مہان پُرشاں دیاں رچناواں دی وی رلت اے۔ ایہ سارے مہان پُرش وکھو وکھرے سمیاں وچ جتے۔ اوہناں دیاں رچناواں وچ عربی، فارسی مول دے ڈھیر بہتے شبدان دی وتوں دے ڈھیر حوالے پراپت

نیں۔ تیسرے وڈے بھگت جیہناں دی بانی سری گورو گرنٹھ صاحب وچ براجمان اے اوہ بھگت کبیر جی ہن۔ بھگت کبیر جی تیرھویں چودھویں صدی نوں بنارس وچ جنم لیا۔ ذات دے جولاہے سن سارے بھگتاں وچوں آپ جی دی بانی سری گورو گرنٹھ صاحب وچ سبھ توں ودھیر درج اے۔ بھگت کبیر جی نے سماجک برائیاں دی زور نال کھنڈن کیتا۔ گورو گرنٹھ صاحب وچ بھگت کبیر جی دے اوہ شبد جیہناں وچ عربی زبان دے اکھروی ہن ایس پرکار اے۔

من کر مکہ کعبہ کر دہی

بولنہار پریم گورامہی

کہورے ملاں بانگ نواج (نماز)

اک مسیت دے درواج۔ رہاؤ۔ (7)

مہان ودوان، لکھاری تے پنجابی زبان ادب دے استاد ڈاکٹر نوید شہزاد ابوڑی بولیاں دی شہدائی نوں خطے دیاں زبانوں لئی بقا دا ضامن قرار دتا اے۔ ”پنجاب کا لسانی مزاج“ وچ بیان کردے ہن:

”اپنی زبان سے محبت اور دوسروں کی زبان کو قبول کرنے کا رویہ ہی کسی خطے

کی بقا کا ضامن ہو سکتا ہے۔ خاص طور پر ایسے خطے (ممالک) کی جو کثیر

لسانی ریاست کی حیثیت رکھتے ہوں۔“ (8)

پنجابی زبان تے ادب وچ مڈھلاناں بابا فرید جی دا ہے جیہناں دے شلوکاں اتے شہداں وچ پریم بھریاں دو جیاں بولیاں دے بھنڈار ملدے ہن۔ ایس پرکار چاچا اے کہ شہداں نوں کئی صدیاں تک دھرتی تے ورتیا گیا ہووے۔ بھگت کبیر جی نے اسلام دے پیروکاراں لئی من نوں مکہ اتے دہی (سریر) نوں قبلہ بنا کے پیش کیتا۔ بھگت کبیر جی نے مسلماناں اتے ہندوواں دی فرقہ پرستی دے نشان مورتی، پوجا، حج ترتھ یا تراں، روزے اتے ورت نوں لے کے دسیا کہ ”ہری دا واسا منکھ دے دل وچ اے، سارے گورو پیر سانجھے ہن، کیول نام ہی تارن ہار اے، رب نوں خوش کرن لئی روزے رکھن والے قاضی نوں کہیا کہ روزے وی رکھدا اے تے اپنے سوادئی جیواں نوں ماردا اے۔ رب ساریاں دے دلاں وچ بیٹھا اے اپنے اندر وچار کر کے دیکھ۔ بھگت کبیر جی دا فرمان اے:

روجا دھرے مناوے اللہ ہو سوا آدیت جی سنگھارے

آپا دیکھ اؤر نہیں دیکھے کاہے کو جھکھ مارے (9)

بھگت کبیر جی دی بانی وچ عربی شبد اولی دی وی بڑی گنتی اے۔ خاص طور ”صاحب“ لئی اللہ دا شبد ورتیا گیا اے۔ ایس توں دکھ مکہ، قبلہ، کتاب، دے اکھروں اوہناں دے کلام دے خاص شبد ہن۔ بابا فرید جی، بھگت نام دیو، بھگت کبیر جی دی بانی ساڈے کول سکھ دھرم دے بانی تے پہلے گورو گورو نانک صاحب جی دی مہان اُداسیاں کارن پراپت ہوئی۔ گورو صاحب جی دا سموچا جیون اک مہان کھوج کار والا سی۔ گورو نانک جی دی بانی سکھیا دین والی بانی اے۔ گورو صاحب نے اپنے سمکالیاں اتے اون والے دکھاں تکلیفاں اوپر نمرتا اتے پیار دتا۔ گورو جی مہان دھارمک رہنما اتے کوی سن۔ اوہناں دی ساری رچنا گورو گرنتھ صاحب وچ براجمان اے۔ گورو جی نے 19 راگاں وچ الہی بانی وچ بہت کجھ رچیا اتے بخشیا ہویا اے۔ جس راہیں انسان نوں رب تے انسانیت دی پہچان ہوندی اے۔ گورو نانک صاحب جی تے اوہناں دی بھاشا بارے جگ دے مہان کھوج کار ”آرچر جے سی“ ہوراں اپنی پستک وچ ایس پرکار دا ویروا کیتا اے:

It embraced, to begin with certain old Hindi elements, many obsolescent deshi or local, country, terns, and some Arabic and Persian words, all of which weve subject to sikh vecontruction, whetever by intention or from sheer circumstance a most interesting aspect of Linguistics is its Religious use of terminology; a new sect we see, creates its own vocabulary to a marked degree. (10)

سری گورو نانک صاحب جی جدوں ست سال دے ہوئے تاں اوہناں نوں پاندے جی کولوں ہندی، پراکرتاں تے لنڈے دی زبان پڑھن لئی گھلیا گیا۔ پھیر پنڈت برج لاج کول سنسکرت پڑھ کے ویداں شاستراں دا گیان پراپت کیتا۔ ویلے دی راج بھاشا فارسی تے عربی سی۔ گورو جی مولوی قطب الدین کولوں ایہ بھاشا وی پڑھیاں۔ گورو گرنتھ صاحب وچ گورو نانک صاحب دی بانی وچ عربی شبدوں دے ڈھیر حوالے پراپت ہوئے سن۔

کرستوفر شیکل موجب:

”گورو نانک جی دی بانی وچ عربی، فارسی دے شبد کافی مقدار وچ ملدے ہن۔ اوہناں مطابق گورو صاحب نے اپنی بانی وچ عربی، فارسی دے لگ بھگ 700 شبدوں دی ورتوں کیتی اے۔“ (11)

سری گورو گرنتھ صاحب وچ کئی تھائیں تاں پنجابی اکھراں وچ فارسی تے عربی کلام دا

دیدار ہوندا دسدا اے۔ عربی وچ گورو نانک جی دا فرمان اے۔

محلہ پہلا

مہر مسیت، صدق مصلا، حق حلال قرآن

سرم سنت سیل روجا، ہوئے مسلمان

کرنی کعبہ، سچ پیر، کلمہ کرم نماج

تسبی سانس بھاوسی، نانک رکھے لاج (12)

سری گورو گرنتھ صاحب دی پرکھ بولی بھاویں پنجابی اے جس تے سنت جاں صوفی بولی داروپ چڑھیا ہو یا اے۔ پروکھ وکھ کھیتراں نال سمبندھت ہون کارن کئی بھگتاں دی بانی وچ مراٹھی، بنگالی، سنسکرت برج فارسی زبانان دا اثر دسدا اے۔ جس نال ایہ ساری بانی اک خوبصورت بھاشائی گلدستے وانگ اے جس دی انمول سوگندھی اے تے لاجواب نکھارا اے۔

یک عرض گفتم پیس تو درگوس کن کرتار

ہکاں کبیر کریم تو بے عیب پروردگار (13)

گورو گرنتھ صاحب وچ حیاتی دے ہر پکھ نال سمبندھت سماں دی گل کیتی گئی اے۔ گورو صاحبان نے کرت کرن اتے حق حلال دی کمائی کماون تے فیر اُس نوں ونڈ چھکن دے اُپدیش وی دتے ہن۔ گورو نانک صاحب جی نے جیہڑا شبد عربی دی عبارت وچ اُچارن کیتا اے اُس وچ گورو جی فرمان کردے نیں کہ ”مسجداں وچ رحم ہووے تے نماز والی صف تے بھروسہ ہووے جیویں کہ قرآن پاک وچ وی ایمان داری والی حیاتی بارے دسیا گیا اے جیانون اپنی سنت اتے چنگے کردار نوں اپنا کے ای چنگا مسلمان ہو جاوے گا۔ سچ نوں اپنا روحانی پیشوا، نیک عملاں نوں اپنا کلمہ تے نماز نوں مالا بنا کے جیہڑی رب نوں بھاوندی اے۔ فیر ای صاحب دے گھر وچ تیری عزت آبرو رہے گی۔“

دنیا تے اینکاں پیر، پیغمبر، ربی راہ دکھاون والے بھلے پُرش، جو دعاواں کردے رھندے ہن پر ماتماں اپنی قدرت آپ ہی جان دا اے آپ ہی ایہ جگت رچنا رچدا اے۔ گورو نانک صاحب جی دا گورو گرنتھ وچ براجمان ایہ شبد وچ حیاتی دا ڈنگھا پیغام ایس پرکار اے۔ جس وچ گورو نانک صاحب جی دا فرمان اے:

مسلمان کہاوں مُسکل جا ہوئے تا مسلمان کہاوے

اول اُول دین کر میٹھا مُسکل مانا مال مُساوے

ہوئے مسلمان دین مہمانے مرن جیون کا بھرم چکاوے
رب کی رجائے منے سر اوپر کر تا منے آپ گواوے
توؤ نانک سرب جیا مہرمت ہوئے تاں مسلمان کہاوے (14)

ایہ شبد گورو نانک صاحب جی دی بانی ماجھ راگ وچ براجمان اے۔ ایس وچ عربی شبد اولی دے کئی اکھر موجود ہن۔ مسلمان عربی تے فارسی دوواں زبانوں وچ ورتیا گیا اے۔ مسلمان دے ارتھ اسلام مت نوں دھارن کرن والا حضرت محمد ﷺ دا پیروکار اے اتے تسلیم کرن والے نوں قرآن پاک دیاں آیتاں توں پتا چلدا اے کہ مسلم اوہ ہوندا اے جو اللہ تعالیٰ دے سامنے سر جھکا دیوے رب نوں اپنا مالک من لوئے گورو گرنتھ صاحب وچ اوہدے واسطے مسلم یاں مسلمان دے اکھر ورتے گئے ہن۔

گورو گرنتھ صاحب وچ گورو نانک صاحب توں اڈ گورو ارجن صاحب جی دے شبد وی عربی فارسی وچ اُچارن کیئے گئے ہن۔ گورو ارجن صاحب جی نوں گورو گرنتھ وچ براجمان بانی دیاں ساریاں بھاشاواں دا گیان سی۔ گورو ارجن صاحب جی نے وی اپنی بانی کئی بولیاں وچ اُچارن کیتی اے۔ جیویں کہ گورو ارجن صاحب جی دا فرمان اے:

خاک نور کردنگ عالم دُنیاے
آسمان جمیں درخت آب پیدائس خدائے
بندے جسم دیدن فناے

دُنیاے مردار گھر دنی گافل (غافل) ہوائے۔ رہاؤ۔ (15)

ایہ شبد تلنگ راگ وچ اُچارن کیتا گیا۔ اے جیویں گورو نانک صاحب نے وی تلنگ راگ وچ اپنا پورا شبد فارسی وچ اُچارن کیتا اے۔ گورو ارجن صاحب جی نے ایس شبد وچ رب دی تعریف کیتی اے کہ کائنات وچ جو کچھ وی اے اوہ سبھ رب دی مہر دوارا ای اے۔ گورو ارجن صاحب جی پر ماتماں دی صفت انج بیان کردے نیں کہ مٹی اندر اپنی جوت پھوک کے پر بھونے سنسار دی ساجنا کیتی اے۔ آسمان، دھرتی، رُکھ، پانی سبھ کچھ پر ماتما دی رچنا اے۔

گور سکھی وچ گرہستی جیون نوں پرکھ استھان دتا گیا اے کیونکہ گرہستی جیون جین والا منکھ ہی دو بے نال آپسی میل جول اتے نمرتا رکھن دا چاہیوان ہوسکدا اے۔ سیواتے سمرن دے ہدف نوں پراپت کرن لئی گرہستی جیون جانچ اک اُچی تھاں منی گئی اے۔ گورو گرنتھ صاحب دے رچتا مہاں پورش پرکھ طور تے اسے وچار دھارا دے پرچارک سن تے بھگت بھیکھن جی وی اک

وڈا استھان رکھ دے ہن۔ دھرم کرم پاروں اوہ سید پیر ابراہیم دے چیلے بنے۔ صوفی بھگت بھیکھن جی سادے جیون دے مالک پر اُچے تے سچے کھلے وچاراں دے سر جنہار سن۔ سچے طور تے اوہناں دا جیون اک آدرشک گرہستی جیون اکھوانداسی۔ بھگتی لہر کارن بھیکھن جی وہماں بھرماں دیاں حد اں بنے ٹپ کے جیون دے پہلے چرن وچ ہی نام سمرن وچ لین ہو کے رب دی ہستی وچ بے پناہ شردھاتے ستکار رکھن لگ پئے۔ راگ سورٹھ وچ بھگت جی دا شبد عربی فارسی شبد اولی وچ ایس پرکار اے۔

”نینو نیر بہے تن کھینا بھئے کیس دھدوانی

رودھا کنٹھ سبد نہیں اوچرے اب کیا کرے پرانی“ (16)

بندہ اپنے کرمماں کر کے ہر پاسوں دُکھی ہوندا اے۔ ایہ موہ دے مونہہ وچ پھس کے بندہ جُتی گنڈھان وانگ تھان تھان ٹاکیاں لگاؤن وچ رُجھیا ہو یا اے۔ ایسے حالات وچ رب ہی نجات دے سکدا اے۔

گورو گرنٹھ صاحب وچ رام کلی راگ اندر ”سَد“ دی بانی درج اے۔ ایہ سَد بابا سندر داس جی دی رچنا اے۔ بابا سندر داس جی تیجے پاتشاہ گورو امر داس جی دے پڑپوتے موہری جی دے پوترے اتے اپنے سہ دے اُگے لکھاری آئند جی دے ستر سن سہ دے لحاظ نال بابا سندر جی گورو ارجن صاحب جی دے سمکالی سن۔ بابا سندر جی نے سری گورو امر داس جی دے جوتی جوت سماون سہ گورو جی ولوں ساری سنگت نوں جو اُپدیش دتا گیا اُس راگ رام کلی وچ ”سَد“ دے روپ وچ قلمبند کیتا اے۔ سَد شبد دے ارتھ صدا دینا اتے مرن دا بولاواں اے۔ ایہ سَد ہر پرانی دے چلانے دے بھوگ دی رسم سہ پڑھی جاندی اے۔

گورو گرنٹھ صاحب وچ درج ایہ ”سَد“ سندر جی نے گورو ارجن صاحب جی نوں پہلی واری اودوں سنائی جد اوہ گویند وال صاحب ویکھے بابا موہن جی پاسوں گورو بانیاں دیاں پوتھیاں لین لئی گئے سن۔ ایس سَد دی رچنا دے صحیح سہ دا پتا نہیں لگ سکیا پر بابا سندر داس جی نے گورو ارجن صاحب جی نوں دس دتا کہ اوہناں نے اک سَد لکھی اے گورو صاحب جی نے سنی، سُن کے بہت پرسن ہوئے تے اوہ سَد اوہناں پاسوں لے لئی تے جد گورو گرنٹھ صاحب دی پڑ تیار کیتی تاں بھائی گورداس جی کولوں لکھوائی۔ اُس سَد دے کارن بابا سندر جی بھگتاں وچ گئے گئے تے امر ہو گئے ہن۔ ایہ سَد گورو گرنٹھ صاحب وچ راگ رام کلی اندر درج اے۔ اُس ویلے جہانگیر بادشاہ دا دور سی۔ فارسی تے عربی زبان عام پرچلت سی، ایس لئی بھگت سندر جی دی بانی اُتے فارسی دا اثر

وکھالی دیندی اے۔ بابا سندر جی نے اپنی بانی وچ فارسی اکھر ورتے نیں جیویں کہ بھگت جی دا فرمان اے:

”آئیکا ہکارا چلن وارا ہر رام نام سمانیا
جگ امر اٹل اتول ٹھاگر بھگت تے ہر پانیا“ (17)

ایس شبد وچ فارسی اکھر ہکارا ورتیا گیا اے جس دے ارتھ کم کرن والا، سندیش پہنچاؤن والا، ڈاکیا دے ہن۔ اکال پُرکھ بھگت وچ جیواں نوں داتاں دین والا اے اتے سارے جہاناں اندر اپنے شردھالوآں نوں پیار کرن والا اے۔

ہندوستان وچ بھگتی لہر چودھویں تے پندرھویں صدی دوران اپنے عروج تے سی اتے کئی نیویاں ذاتاں تے غریب طبقیات نال تعلق رکھن والے ربی پیاریاں نے جد ایس دور وچ روحانی وڈیائی پراپت کیتی تاں اوہناں دی دیکھا دیکھی کئی ہور ذاتاں دے جگیا سو پر بھودی بھال وچ نکلے۔ دھنا جی وی اجہے ای بھگت سن۔ گوروارجن صاحب جی لکھدے ہن کہ دھنا جی نے نام دیو جی ولوں کمائی شو بھاسنی، کبیر جی داجس دیکھیا، روداس جی دی چڑھت محسوس کیتی، بھگت سین جی دا بلہار جان والا مرتبہ جانی تاں ایہناں دے من وچ وی پر بھونوں حاصل کرن دا ڈونگھا احساس پیدا ہو گیا۔ بھگت جی نے اپنے شبدیں وچ فارسی اکھروں ورتے ہن جیویں:

”گاؤ بھینس میکولا وری

اک تاجن توری چنگری

گھر کی گین چنگی

جن دھنا لیوے منگی“ (18)

ایس شبد وچ فارسی اکھر گاؤ اتے بھینس نوں ورتیا گیا اے۔ گاؤ دے ارتھ ہن گائے، گاؤ تے بھینس فارسی وچ مجھ نوں آکھدے نیں۔ جدوں بھگت جی نوں پر ماتماں دے درشن ہوئے تاں اوہناں نے کجھ چیزاں دی منگ کیتی کہ میں تیرے دردا منگتا ہاں کیونکہ جو دی منکھ تیری بھگتی کردا اے اوہناں دے توں کم سنوار دیندا ایں۔

بلونڈ تے ستا جی دوویں سکے بھراتے مسلمان سن۔ ذات دے مراٹھی تے گوروارجن صاحب جی دے ویلے اوہناں دی حضوری وچ کیرتن دی سیوا کردے سن۔ راگاں دے جانو ہون کر کے چنگے ربانی بن گئے سن۔ اوہناں دی کیرتی چنگی سی تے گوروگھر وچ چنگا مان ملیا سی۔ گوروارجن صاحب نے اوہناں نوں ’رائے‘ دا خطاب دتا۔ رائے بلونڈ جی اتے ستا جی دی آواز

وچ سوز آتے سازاں وچ جان سی۔ رائے بلونڈ جی نے پہلے دو گورو صاحب دی آتے ستاجی نے اگلے تین گورو صاحبان دی تعریف وچ شہد اُچارن کیئے۔ بلونڈ جی برج بھاشا دے اُگے کوی سن۔ ایس توں اڈ اوہناں دی بانی وچ پنجابی، عربی اتے فارسی دے اکھراں دی ورتوں وی ہوئی اے جیویں کہ اوہناں دا فارسی وچ فرمان اے:

”نانک کا یا پلٹ کر مل تخت بیٹھا سے ڈالی

در سیوے امت کھڑی مسکے ہوئے زنگالی“ (19)

ایس شہد وچ اکھر زنگالی ورتیا گیا اے جیہڑا کہ فارسی دے اکھر زنگار توں لیا گیا اے جس دا ارتھ زنگالی ہوئی چیز، جس نوں زنگ لگیا ہووے۔ ایس شہد وچ رائے ستاجی اتے بلونڈ جی نے گورو نانک صاحب دی اُستنت کردیاں ہویاں فرمان کیتا کہ گورو نانک جی نے گورمت راج قائم کیتا تے سچ روپی قلعہ اُساریا۔ گورو ارجن صاحب جی نے بھٹاں دی بانی نوں وی گورو گرنتھ صاحب وچ شامل کیتا۔ بھٹ متھرا جی جو بھٹ بھیکھا جی دے پتر تے بھٹ کیرت تے جالپ جی دے بھراسن۔ بھٹ متھرا جی نے 14 سوئے گورو دی تعریف وچ رچے ہن۔ جیہناں وچوں 7 گورو رام داس جی اتے 7 گورو ارجن صاحب جی دی وڈیائی وچ اُچارے ہن۔ اوہناں نے پر ماتما نوں اپنے من وچ ٹکایا۔ ایہ بھٹ صاحبان ہر یانہ ضلع دے وسنیک دے جاندے نیں تے ایہناں دی بانی وچ فارسی اکھراں دی ورتوں ملدی اے:

”بھگت اُدھارن نام ست گور تھئے پائیو

اب ناہے اُور سر کام بارنتر پوری پڑی“ (20)

ایس سوئے وچ بھٹ جی نے فارسی اکھر سر کام نوں ورتیا اے جس دے ارتھ مکھ منورتھ، اصلی مراد دے نیں۔ ایس سوئے وچ بھٹ جی نے گورو ارجن صاحب دی تعریف کیتی اے آتے ارجن دی مثال دتی اے کہ جیویں ارجن گرو کشیترا دے جنگ وچ دشمنان دیاں فوجاں توں نہیں سی گھبراؤندا۔ انج ای گورو ارجن صاحب جی بڑی شانت اوستھا والے سن۔

بھٹ گیانند جی بھٹ کل سہار دے چھوٹے بھراسن اتے بھٹاں دے مکھیئے بھٹ بھیکھا جی دے بھراتے بھٹ چوکھے دے پتر سن۔ گورو پدوی اتنی مہان اے کہ جو وی گورو جی دی شرن آؤندا اے من نزل ہو جانا اے اتے منکھ نوں الہی انند پراپت ہوندا اے۔ گورو جی دے درشن اوہناں مطابق گنگا ورگے پھل ورگے ہن اتے گورو دے گیان وچ رنگے جان کر کے پر ماتما دے بھگت ہو جاندے ہن۔ بھٹ گیانند جی نے وی باقی بھٹاں وانگ اپنی بانی وچ فارسی دے

اکھراں دا ورتارا کیتا اے اُس ویلے ہندوستان وچ فارسی دی ورتوں بہت زیادہ سی۔ ایس لئی اوہناں دے سوئیاں وچ وی فارسی دارنگ دکھائی دیندا اے جیویں کہ بھٹ جی دافرمان اے:

”گورو گورو کر ہو گورو ہر پاپیے“

اُدھت گور گہر گنہیر بے انت ہر نام نگ ہیر من ملت لولائیے“ (21)

ایس سوئیے وچ نگ دا اکھر ورتیا گیا اے جیہڑا کہ فارسی اکھر نگین توں لیا گیا اے جس دے ارتھ نگینہ، نگ دے نیں۔ پر ماتماں نے گوروواں، پیراں، بھگتاں نوں اُچی پدوی پردھان کیتی اے۔ گورو منکھ دے اندر سوادلی سوگندی پیدا کر دیندی اے اتے وچاراں مطابق منکھ دی مندی عقل دی میل دھوتی جاندی اے۔ بھٹ گیانند جی دافرمان اے کہ گوروواں دے نام دا اُچارن کر گوروواں دے راہیں ہی پر ماتماں ملدا اے۔ ست گورو بے انت سمندر اے اُس وچ چُھھی لایاں ہری دا نام روپی نگ حاصل ہوندے نیں۔

صاحب سری گورو گرنتھ صاحب جگ دے گرنتھاں وچوں ایس کر کے دی اہمیت والا مقام رکھدے ہن کیوں جے اُس دی دھرمک حیثیت دے نال نال اوہدی ادبی حیثیت دوجی بولیاں وچوں مستعار لینا اتے تشبیہ دینا تے گورو صاحباناں دی اُستت نوں پیار دی بولی وچ بیان کرنا ایہ جگ وچ نویکلا مقام رکھدی اے۔ اس وچ پرچلت دوجی بولیاں دی شبد اولی وچ اس دے مقام وچ ہور وادھا کردی اے۔ کجھ انجان کھوجکار اوہناں دی ایس شبد اولی دا غلط ورتارا جاں پراتن روہ ریتاں دے مطابق ایس نوں بیان کردے ہن۔ اوہ ایس دے اصل مطلب نوں اُس پرکار بیان نہیں کردے جس پرکار گورو صاحب نے ایس شبد دی روح دے مطابق ورتیا ہے۔ اوہناں دی شبدوں دی اجوکی تصویر جردو جے دھرماں وچ بیان ہوندی اے۔ تاں دو جے دھرم دے کھوجکار وِدوان گورو صاحب دی ایس دی ادبی حیثیت دی اُستت کردے ہن۔ جیویں بھٹاں نے گورو گرنتھ صاحب وچ بیان کیتی ہے۔ گورو گرنتھ صاحب دا اجوکا سروپ اوس دے دو جے بولیاں توں مستعار لئے شبدوں کارن اوس دی ادبی کلا وچ ہرمن پیاری اے۔ ضرورت صرف ایس گل دی ہے کہ آون والی نسل نوں ایہناں شبدوں بارے اوہ چتر وی دکھائے جان جس توں ساڈے وِدوان اس پرکار نہیں سمجھ جیویں اس دی ادبی شبد اولی نال بیان کیتا ہے۔ گورو صاحب دی بانی ایس دے شبدوں دے روپ وچ بیان کرن دی لوڑ اے۔ جیویں گورو صاحب نے ایس دی ادبی حیثیت نال اُچار یا ہو یا اے۔ جے اجوکی نسل اُس تصویر نوں اُس پرکار دیکھدی اے جیویں گورو صاحب نے الہی بانی راہیں سنگتاں نوں نہال کیتا اے۔ تاں ساڈی نسل

دے نال نال دو جے دھرمیں دی لوکاں ایں گرنہ نوں سبھ توں اچا مقام دیوے گی اتے ایں دی
الہی بانی یاں شبداولی جگ لئی مشعل راہ ہووے گی۔

References:

- * Research Scholar Ph.D, Lahore College for Women University, Lahore
- ** Assistant Professor, GC University, Lahore
- *** Chairperson, Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore
- 1- Dr. Amerwant Singh- Siri Guru Garanth Sahib, Arbi Farsi Shabdawli Kosh (Ameratser: Guru Nanak University)P-i
- 2- Dr. Harnam Singh Shan- Guru Nanak da Shahkar, Jap Ji (Chandi Gharh: Punjabi University Publications)367.
- 3- Dr. Amerwant Singh- Siri Guru Garanth Sahib, P-1381
- 4- As Above, P-526
- 5- As Above, P-727
- 6- As Above, P-ii
- 7- As Above, P-1158
- 8- Dr. Naveed Shahzad- Punjab ka Lisani Mizaj (Lahore: University of the Punjab, 2018)190
- 9- Dr. Amerwant Singh- Siri Guru Garanth Sahib, P-488
- 10- Archer, J. C., The Sikh in relation to Hindu, Muslim, Christian and Asma Diyyas, Pricetion, 1944. P 109.
- 11- Dr. Amerwant Singh- Siri Guru Garanth Sahib, P-ii
- 12- As Above, P-140
- 13- As Above, P-721
- 14- As Above, P-141
- 15- As Above, P-723
- 16- As Above, P-659

- 17- Dr. Amerwant Singh- Siri Guru Garanth Sahib, P-923
- 18- As Above, P-695
- 19- As Above, P-967
- 20- As Above, P-1408
- 21- As Above, P-1401